

Toplumsal Tarih Çerçevesinde İstanbul'daki Modernleşme ve Eğlence Hayatı

Selin Önen

Dr. Öğr. Üyesi
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Sosyoloji Bölümü, İzmir
selinceyan@hotmail.com

Kabagöz, M. C. (2016). Eğlenirken Modernleşmek: Meyhaneden Baloz, İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e İstanbul. Ankara: Heretik.

Murat Can Kabagöz, Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nde yapmış olduğu yüksek lisans tezini Eğlenirken Modernleşmek ismiyle kitaplaştırmıştır. Çalışmayı yapmasının amacını şöyle açıklamaktadır: "İstanbul'un modernleşme sürecini, şehrin eğlence hayatı üzerinden okumaktır" (Kabagöz, 2016, s.11). Kabagöz, eğlence hayatını gündelik yaşamın önemli bir parçası olarak değerlendirmekte ve bu bağlamda modernleşmeyle gelen değişimlerin ve tepkilerin eğlence hayatı üzerinden nasıl şekillendiğini toplumsal tarih çerçevesinde Osmanlı'dan Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadarki dönemde tartışmaktadır. Yazar, çalışmasında kullandığı kaynakları sadece eğlence mekânlarıyla ilgili tarihsel belgeler ve gazete arşivleriyle sınırlamamış, edebiyattan da faydalanmıştır.

Gündelik yaşam içerisinde incelenen eğlence hayatı, toplumların diğer alanlarından (siyaset, çalışma hayatı ideoloji vb.) yalıtılmış değildir, tam tersine bu alanlar ile diyalektik bir ilişki içerisinde dir¹. Gündelik yaşamın ve eğlence yaşamının akademik çalışmalarda özellikle teğet geçilen ya da sınırlı çalışılan bir konu olması bakı-

1 Mesut Yücebaş'ın derlediği, gündelik yaşamın diğer alanlarla ilişkisine odaklanan makalelerin yer aldığı kitabı da bu konuda bize fikir vermektedir. Bkz. Yücebaş, M. (2017) Yerli ve Millî Gündelik Hayat. İstanbul: İletişim.

mından eğlence yaşamının ve bunun gerçekleştiği mekânların tarihsel olarak incelenmesinin kültürel yaşantının nasıl şekillendiğini anlamak açısından önemli olduğunu söyleyebiliriz. Tekeli, gündelik yaşamın sosyal bilimlerde geri kalışını tartışırken, fark edilmeden gündelik yaşamın sıradanlaştırıldığına ve bu durumun da var olan eşitsizliklerin sürdürülmesini sağladığını tartışmaktadır. Ayrıca gündelik yaşam sıradan ve değişmez gibi görünmesine rağmen, zaman ve mekâna bağlı olarak toplumdaki değişimlerden etkilenecek olmaktadır. Tekeli, gündelik yaşam incelemelerinin önemine yönelik şu tespitte bulunmaktadır: “[b]ir toplumsal sistemin işlerliği, gündelik yaşamın sürekli olarak kendisini tekrarına bağlıdır. Bir toplumda gündelik yaşam yeniden üretilemiyorsa o toplum kriz içine girmiş demektir. Şöyle ya da böyle bir yeniden yapılanma geçirecektir. Öyle ise bir toplumun sürdürülebilirliğin sağlanmasında gündelik yaşam incelemeleri özel bir önem kazanabilecektir” (Tekeli, 2009, s.18).

Kitapta ilk olarak modernleşme ve eğlence hayatının İstanbul’daki mekânlar üzerinden yansımaları incelenmiştir. Yazar, mekân olarak bugünkü anlamda kullanılan meyhanenin Osmanlı’da 19. yüzyılda görüldüğünü ve Osmanlı’daki değişimlerin eğlence kültüründeki değişimlere ve dolayısıyla meyhanelere yansıdığını belirtmektedir (Kabagöz, 2016, s.18). Nitekim modernleşme süreci mekânın düzenlenişine de yansımaktadır. Örneğin, rahle üzerine yerleştirilen ahşap veya bakır sini sofralar ve rahle gibi açılıp kapanan hasır iskemleler yerlerini 1875-1880 yıllarında masa ve sandalyeye bırakır.

İstanbul’daki eğlence yaşamının en önemli merkezlerinden birisi Galata’dır ve yazar burayı meyhanelerin beşiği olarak adlandırmaktadır. İstanbul’da ve imparatorluğun genelinde meyhanelerin işletiminin ve müşterilerinin Hristiyan ağırlıklı olduğunu öğreniyoruz. Kabagöz, Evliyâ Çelebi’nin seyahatnamesine atıfta bulunarak, “Galata’da 3080 adet dükkân bulunduğu ve dükkân sahiplerinin çoğunun Rum veya Frenk olduğundan” bahsedildiğini aktarır (Kabagöz, 2016, s.21). Rumlar, meyhanecilik işinde söz sahibidirler.

Kitapta, Osmanlı İmparatorluğu döneminde İstanbul özelinde Müslümanlara yönelik içki yasağı ve kısıtlamaları bulunmasına rağmen, devletin vergi almasından dolayı içkinin varlığını devam ettirdiği tartışılır. Aslında ikircikli bir tutumdan söz edilebilir. Yazar, bu duruma örnek olarak 1556’da Beşiktaş’taki meyhanelerin kapatılmasına yönelik fermana rağmen Hristiyanlara içki satılmasına kısıtlama getirilmediğinden söz eder. Yazar, de Certeau’ya atıfta bulunarak Müslümanların içki yasağına karşı mikro direnç gösterdiklerini ifade eder. De Certeau’nun bakış açısı, madunun iktidarın kodlarını çeşitli “taktiklerle” nasıl delip geçtiğini ya da iktidar zeminini nasıl değiştirdiğini anlamak açısından önemlidir. Necmi Erdoğan, (2000) Osmanlı toplumunda tabi/ madun kesimlerin tarihinde folk kültürde taktiklerin rolünü de Certau, Gramsci Spivak gibi düşünürler bağlamında popüler metis kavramına başvurarak tartışır. Bu kavram, iktidar karşısında ne başkaldıran ne de boyun eğen rolü bulunduğu, madunun iktidarın dayattığı kodlara uyarken bir yandan da eşikte durma haliyle onları aşındırdığına işaret eder. Erdoğan, madun

bilincinde özne halinin tam olamamasını iktidardan azade olmaması ve özne olmayan özne olmasıyla açıklamaktadır. Kabagöz, madun davranışına örneklerden biri olarak bozanın fermente olma derecesine göre alkol içermesine rağmen devlet nazarında yasak içermemesini gösterir. Necmi Erdoğan (2000) Osmanlı'da eğlence anlayışına bakarak devleti idare etme sanatını eğlence keyif ve hile alt başlığıyla incelemiştir. Üçüncü Murat (1577) zamanında meyhanelerin Müslümanlara yasaklanmasından sonra, Müslümanların gayrimüslim meyhanelerine gitmeleri ya da akşamları miçonun kapıda nöbette durarak kâtibî görünce çingırağı çalması gibi örnekler ile "terk etmeden kaçma"nın yersizyurtsuzlaştırıcı gücünü gösterdiğini tartışmaktadır.

Kabagöz, meyhanede geçirilen süreye göre müşterilerin, tezgâh müşterisi veya akşamcı olarak nitelendirildiğini ifade eder. Tezgâh müşterileri mahallenin diline düşmek istemeyen yeni evli erkeklerken, akşamcılar meyhanenin gediklidir. Osmanlı meyhanelerinde çalışan uşaklar Rum ağırlıklı genç erkekler olmakla birlikte tavşan oğlanı, köçek gibi isimlerle de anılırlar. Yazar, uşakların maşuklara dönüştüğünü de ifade eder. Eğlence mekânı olarak meyhaneler, İstanbul'da aynı zamanda cinsel ihtiyaçların karşılandığı mekânlardır. Kamusal alanda kadınlara yaklaşmayan erkekler, meyhanelerde erkek çalışanlarla birlikte olmaktadır. Kabagöz de gündelik hayatın ve eğlence hayatının işleyişinin kamusal alandaki işleyişlerden bağımsız olamayacağı tezini kitap boyunca savunmaktadır.

Kadınların meyhaneye girmesi ise Tanzimat'la beraber, öncelikli olarak gayrimüslim kadınların uşak olarak çalışmasıyla başlamıştır. 19. yüzyılın sonlarında, Abdülaziz döneminde baloz isimli kadınların ve erkeklerin bir arada eğlendiği mekânlar, meyhaneler Galata'da ortaya çıkmıştır. Baloz, dönemin üst sınıf eğlence yaşantısı olan "balo"nun alt sınıfa genişlemesiyle ortaya çıkar. Kadınların balozlardaki konumu meyhanede uşak olarak çalışan erkeklerden farklıdır; görevleri müşterilere hizmet etmek değil, müşterilerine eşlik etmektir. Kadınlar eğlenmek için değil, para kazanmak için balozdandır. Balozlar, mekânsal olarak gazinoya, kahvehaneye, meyhaneye benzemeyen, kimliği meçhul bir eğlence yeri olarak tanımlanmıştır (Kabagöz, 2016, s. 53). Yazar, baloz, pavyon vb. mekânların kimliksiz mekânlar olduğunu ileri sürüyor. Baloz sonrası ortaya çıkan müzikli ve danslı kafeşantanlar da bu melez mekânlardan biridir. Müşterileri balozlardan farklı olarak alt sınıftan değil, Levantenler ve onların yaşamına özenen Osmanlı aydınlarıdır. Melez olarak tabir edilmesinin nedeni diğer eğlence mekânlarından fragmanların bir araya gelmesidir. Kabagöz, Reşad Ekrem Koçu'nun gazino-tiyatro tabirini kullanmasını ya da kafeşantan yerine "alafranga meyhanesi" tabirinin kullanılmasını da yine bu meleziğe örnek olarak vermektedir.

Kabagöz, Tanzimat'tan bu yana İstanbul'da görülen eğlence mekânlarının temel özelliğinin kozmopolitlik olduğunu tartışır: "19. Yüzyıl İstanbul'undaki eğlence mekanlarının her birinin içinde hemen her eğlence biçiminden bulunması, buraların içindeki her bir eğlenceden farklı eğlence mekanlarının doğmasına yol açmış gibi görünür... İstanbul'da zamanın ruhu kozmopolitlikten yanadır ve Tanzi-

mat'tan beri alafrangalık da kozmopolitliğe dahildir" (Kabagöz, 2016, s.73). Ayrıca yazar, gazinoların da alafrangalık iddiasını taşıyan mekânlar olduğunu belirtmekte ve yine melezliğin bu gazinolarda da belirgin olduğunu söyler: "Alaturka sazların arasına piyano, keman ve birkaç kadın serpiştirince alafranga bir eğlence elde edildiği sanırsı; İstanbul'un modernleşme çabasındaki eğlence hayatının ortak paydasıdır" (Kabagöz, 2016, s. 75) Yazar, mekânlardaki sosyal ilişkilerin değişimini, modernleşmenin eğlence hayatına yansımaları olarak değerlendirmektedir. Gazinoları meyhanenin alafrangası olarak adlandırırken, çeşitli melezliği bir arada taşıdığını söyler: "Alafrangadır, çünkü kadın ve erkek bir aradadır. Ama bir yandan da meyhanedir; çünkü garsonları hem gedikli hem koltuk meyhanelerinde olduğu gibi Rum'dur" (Kabagöz, 2016, s.76). Kabagöz, toplumsal cinsiyeti çalışmasında temel bir eksen olarak almaya da kadının görünürlüğünün modernleşmeden bağımsız düşünülemediğini tartışmaktadır.

İstanbul, mütareke yıllarında işgale uğramış, aynı zamanda göçler almıştır. Bolşevik Devrimi ve iç savaşlardan dolayı Çarlık Rusyası'ndan kaçan Beyaz Rus göçmenler Türkiye'ye gelmişlerdir. Beyaz Rus göçmenlerin İstanbul'a gelişleri eğlence hayatını da etkilemiştir. İstanbul'da ilk bar Rus göçmenler tarafından açılmıştır. "19. yüzyılın sonlarında Beyoğlu'nda birbiri ardına açılan oteller, gazinolar, birahaneler, kafeşantan adı verilen lokaller, kabareler gibi barlar da geleneksel meyhane kültürünün aksine, kadınlarla erkeklerin bir arada eğlendiği mekânlardı. Ayrıca buralarda çok sayıda kadın servis elemanı görev yapıyordu" (Kabagöz, 2016, s.125). Türk kadınının gündelik hayat içerisinde görünmeyişi, Beyaz Rus kadınlarının kahvehanelerde dahi tombalacılık gibi işler yapıyor olmaları Türk kadınının tepkileriyle birlikte kendisini saçından kıyafetine kadar değişim içerisinde de sokmuştur (Kabagöz, 2016, ss.121-149).

Yazar, modernleşmeyle birlikte Osmanlı'nın ve Cumhuriyet'in eğlenceye bakışını toplumsal cinsiyet ve kamusal alandaki roller üzerinden anlamaya çalıştığını söylemiştir. Bu bakımdan Osmanlı'nın ve Cumhuriyet'in eğlenceye bakışının kadınlar nezdinde olumlu karşılanmadığını, hatta Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğlencenin "bir gayrimüslim" ve "düşman" geleneği addedildiğini ve çalışmasında bu tutumun nedenlerini anlamaya çalıştığını belirtir (Kabagöz, 2016, s.13). Yazar, Milli Mücadele ve Cumhuriyetin ilk yıllarında eğlencenin düşmanla işbirliği olarak algılandığını, eğlencenin gayrimüslimlerle özdeşleştirildiğini gazete yazılardan aktarır. Örnek olarak dönemin ideologlarından Yakup Kadri Karaosmanoğlu, eğlence mekânlarını yabancı düşmanlığıyla eş tutan sözlerle eleştirmiştir. Kabagöz, Rakı Ansiklopedisi kitabına atıfta bulunarak eğlence yaşamında meyhanelerde kadın tabusunun 1950'lerin ikinci yarısında Güzin Dino, Mina Urgan, Halet Çambel, Durnev Tunaseli, Leyla Erbil, Sevim Burak, Tomris Uyar gibi öncü kadın aydınlar tarafından yıkılmaya başlandığını söyler.

Lefebvre'nin tartıştığı üzere, "somut bir sosyolojinin veçhesi olarak kabul edilen gündelik hayat eleştirisi meslek yaşamını, aile yaşamını ve boş vakit faaliyetlerini, çok sayıdaki kesişimleri içinde dikkate alan geniş bir soruşturmayı

tahayyül edebilir” (Lefebvre, 2010, s.48). Bu çalışma ile modernite ve eğlence yaşamı arasındaki ilişkinin İstanbul özelindeki incelemesinin, toplumsal cinsiyet bağlamında başka çalışmaların da gerekli olduğunu gösterdiğini düşünüyorum.

Kaynakça

Erdoğan, N. (2000). Devleti ‘İdare Etmek’: Maduniyet ve Düzenbazlık. Toplum ve Bilim. 83. 8-31.

Kabagöz, M. C. (2016). Eğlenirken Modernleşmek: Meyhaneden Baloz, İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e İstanbul, Ankara: Heretik.

Lefebvre, H. (2010). Gündelik Hayatın Eleştirisi-I, (I. Ergüden, Çev.), İstanbul:Sel.

Tekeli, İ. (2009). Gündelik Yaşam, Yaşam Kalitesi ve Yerellik Yazıları. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.